

WIELUŃSKIE TOWARZYSTWO NAUKOWE

SOCIETAS SCIENTIARUM WIELUNENSIS

R O C Z N I K
W I E L U Ń S K I

Tom 15 (2015)

WIELUŃ 2015

WIELUŃSKIE TOWARZYSTWO NAUKOWE

SOCIETAS SCIENTIARUM WIELUNENSIS

***ROCZNIK
WIELUŃSKI***

Tom 15 (2015)

WIELUŃ 2015

KOLEGIUM REDAKCYJNE

Bogusław Abramek, Tadeusz Grabarczyk (redaktor naczelny), Danuta Juzala, Jan Książek, Tadeusz Olejnik, Jarosław Petrowicz (sekretarz redakcji), Zdzisław Spychała, Zbigniew Szczerbik, Konstantinos Tsirigotis, Zdzisław Włodarczyk

RECENZENCI

dr hab. prof. UŁ Jarosław Kita, prof. dr hab. Ryszard Kleszcz,
dr Aleksandra Krupa-Ławrynowicz, dr hab. prof. UŁ Krzysztof Lesiakowski,
dr Olgierd Ławrynowicz, dr hab. prof. UŁ Leszek Olejnik,
dr hab. prof. UŁ Janusz Pietrzak, dr hab. Piotr Strzyż,
prof. dr hab. Edward Wiśniewski, dr hab. Sławomir Zabraniak,
dr Hanka Żerek-Kleszcz

ADRES REDAKCJI

Plac Kazimierza Wielkiego 2
98-300 Wieluń
www: wtn.wielun.glt.pl
e-mail: wtn.wielun@wp.pl

Copyright © by Wieluńskie Towarzystwo Naukowe

Wydano przy pomocy finansowej Urzędu Miejskiego w Wieluniu

ISSN 1642-0349

Wydanie I, nakład 250 egz.

Skład: Robert Kuś

Druk: Zakład Poligraficzny „kolor-Druk” Bogusław Wcisło, Wieluń

SPIS TREŚCI

Paweł Okrasa
Przedmowa.....7

Zdzisław Włodarczyk
Czas mierzony jubileuszami. Piętnaście tomów „Rocznika Wieluńskiego”9

ROZPRAWY I STUDIA

Lubomira Tyszler
Problematyka badawcza osady w Konopnicy, stanowisko 6, powiat Wieluń, w kontekście nadwarciańskiego zespołu osadniczego kultury przeworskiej 11

Łukasz Antosik
Średniowieczne tekstylia archeologiczne z terenu ziemi wieluńskiej.....31

Anna Nierychlewska
Majątek ziemski Ostrówek-Rudlice, gm. Ostrówek w świetle źródeł pisanych i archeologicznych41

Wojciech Dudak, Radosław Herman
Badania archeologiczne zamku w Dankowie nad Liswartą59

Tadeusz Nowak
Nowe rodziny szlacheckie w ziemi wieluńskiej w 2 połowie XV w. i początkach XVI w. (uwagi i spostrzeżenia).....73

Wojciech Dudak
Plan Wielunia z 1702 r. Miasto oczami wojskowego kartografa89

Marek Adamczewski
*Ze studiów nad symboliką samorządową województwa łódzkiego.
Herb gminy wiejskiej ze stolicą w Wierzchlesie*.....99

Janina Wołczuk
Szkoła Powiatowa Wieluńska w raportach wizytatorów (1845-1860) 117

Piotr Gołdyn
*Ksiądz Roman Kmiecik (1889-1946) – syn ziemi wieluńskiej,
działacz społeczny, wydawca* 129

Michał Michalski
*Wybory do sejmiku i senatu I kadencji w powiecie wieluńskim
(5 i 12 listopada 1922 roku). Organizacja, kampania wyborcza, wyniki* 143

Arkadiusz Bentkowski
The Case of the Sámi in Nineteenth-Century Anthropology in Great Britain177

Adam A. Dura
Problematyka sumienia w filozofii moralnej.....201

KRONIKA I SPRAWOZDANIA

Bogusława Wiluś
Zofia Białas – laureatka nagrody im. Jana Długosza225

Zdzisław Włodarczyk
Ks. dr hab. Sławomir Zabraniak – laureat nagrody im. Jana Długosza227

Bogdan Walczak
*Z Wielunia na Uniwersytet Poznański przez Wzgórze Przemysława.
Na 80-lecie urodzin dr Honoraty Skoczylas-Stawskiej*233

Jan Książek, Marek Gogola
Rok Długoszowski na ziemi wieluńskiej.....243

Zdzisław Włodarczyk
*Z Wielunia do Rzymu. Promocja książki pt. Diariusz podróży
Remigiusza Zawadzkiego pielgrzymującego do Rzymu na kapitułę
generalną (1750)*.....249

PRO MEMORIAM

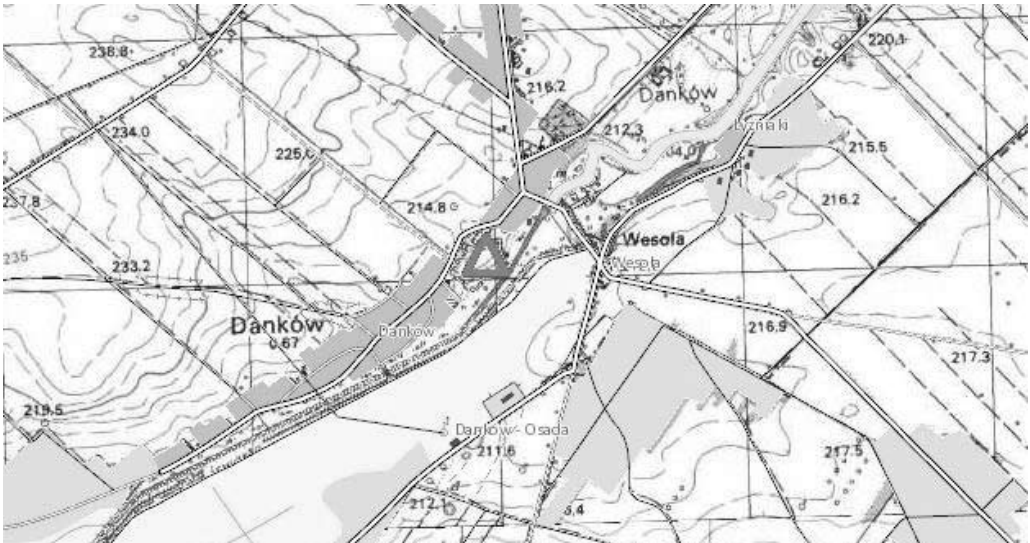
Andrzej Stępień
Marek Dera (1959-2015). Niedokończona uwertura.....253

Wykaz autorów256

Wojciech Dudak, Radosław Herman
(Arch-Tech Sp. z o.o., Łódź)

BADANIA ARCHEOLOGICZNE ZAMKU W DANKOWIE NAD LISWARTĄ

Danków pojawia się na kartach historii na początku XIII w. jako miejsce zjazdów książęcych¹. Miejscowość ta niegdyś położona była przy szlaku drogowym prowadzącym z Sieradza do Krakowa, na pograniczu Małopolski, Śląska i Wielkopolski, przy przeprawie przez Liswartę (mapa). Znaczną rangę i poziom rozwoju tego ośrodka w XIII stuleciu potwierdza dokument Przemysła II z 1283 r., w którym Danków, obok Wielunia, nazwany

Mapa: lokalizacja stanowiska

¹ Obszernie na temat dziejów Dankowa w publikacji *Fakty i mity z historii Dankowa*, red. W. Dudak, T. Grabarczyk, Lipie-Łódź 2015, zawierającej wyniki aktualnych badań historycznych.

został miastem. Dotąd sądzono, że przez kolejne niemal półtora stulecia brak jakichkolwiek wzmianek o miejscowości. I dopiero w 1419 r. wymieniona jest jako siedziba parafii. Ostatnie odkrycia wskazują, że już w 1342 r. Danków był własnością rycerską i należał do bliżej nie znanego Marcina, a w 1462 r. do Jana Hińczy, h. Działosza, podskarbiego królewskiego². Położone w bezpośrednim sąsiedztwie Dankowa, Parzymiechy i Rębielice już w 2 poł. XIII w. znajdowały się w prywatnym posiadaniu, a w XIV w. wraz z Lipiem tworzyły jeden majątek ziemski, który w 1389 r., został zakupiony przez, pochodzącego z Roszkowic koło Środy Śląskiej, Hinczkę herbu Działosza – ojca wspomnianego wyżej Jana – również podskarbiego królewskiego. Można przypuszczać, że Danków stał się własnością rycerską także u schyłku XIII w. lub w pierwszych dziesięcioleciach XIV stulecia. Nie wykluczone, że już Hińcza włączył Danków do klucza majątkowego. Reliktem średniowiecznej siedziby właścicieli, jest zapewne grodzisko w pobliskim Zbrojewsku³. Z XV w. pochodzą pierwsze wzmianki o kościele parafialnym w Dankowie i nieudanych próbach lokowania tu konwentu zakonnego. Jednakże z uwagi na rangę tej miejscowości w XIII w., można sądzić, iż już wówczas istniał tutaj kościół. Spadkobiercami Jana Hińczy Rogowskiego zostali, w 1487 r., bracia Jan i Jakub Kobyłańscy herbu Grzymała⁴. Danków, wraz z resztą klucza majątkowego, pozostawał w rękach tej rodziny do 1565 r. W 1559 r. potwierdzona jest w Dankowie stacja królewska, której początki sięgają zapewne XIII w.⁵ W latach 80. XVI w. w posiadanie tych dóbr weszli Warszycy herbu Abdank. Prawdopodobnie w latach 30. XVII w., kasztelan krakowski, Stanisław Warszycy zbudował w Dankowie nowoczesne fortyfikacje bastionowe. Siedziba rodzinna musiała tutaj istnieć już wcześniej, bowiem w 1614 r. odbył się w tej miejscowości ślub siostry wspomnianego kasztelana Krystyny z Gabrielem Tarnowskim⁶. W pierwszej połowie XVIII w. Danków znalazł się w rękach Ponińskich h. Łódzia, który wznieśli dwór w pobliskim Lipiu⁷. Zabudowania zamku dankowskiego zostały prawdopodobnie rozebrane. W 1768 r. na obszarze objętym fortyfikacjami istniały jeszcze relikty zabudowy w postaci nieużywanej już kuchni, murowanego, podpiwniczono lamusa oraz piwnicy na środku dziedzińca⁸. W 1769 r. pożar strawił resztki zabudowy dankowskiego zamku⁹.

² T. Grabarczyk, T. Nowak, *Z dziejów Dankowa do początków XVI w.*, [w:] *Fakty i mity...*, s. 13-25; W. Dudak, R. Herman, A. Kobus, *Twierdze w Krzepicach i Dankowie w świetle najnowszych badań*, [w:] *Twierdze osiemnastowiecznej Europy. Studia z dziejów nowożytnej sztuki wojskowej*, red. Maciej Trąbski, Oświęcim 2016, s. 335. Po ukazaniu się tych publikacji dr Andrzej Kobus odkrył w lustracji starostwa krzepickiego z 1636 r. zapis mówiący o dokumencie z 1342 r., w którym występuje *Martinus heres de Dankow* (Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Metryka Koronna, Lustracje 18, k.17).

³ W. Dudak, *Co wiemy, czego nie wiemy, a czego nie jesteśmy pewni? Wyjątki z historii Dankowa – potrzeby badawcze*, [w:] *Fakty i mity...*, s. 47-48.

⁴ T. Grabarczyk, T. Nowak, op.cit., s. 20-23.

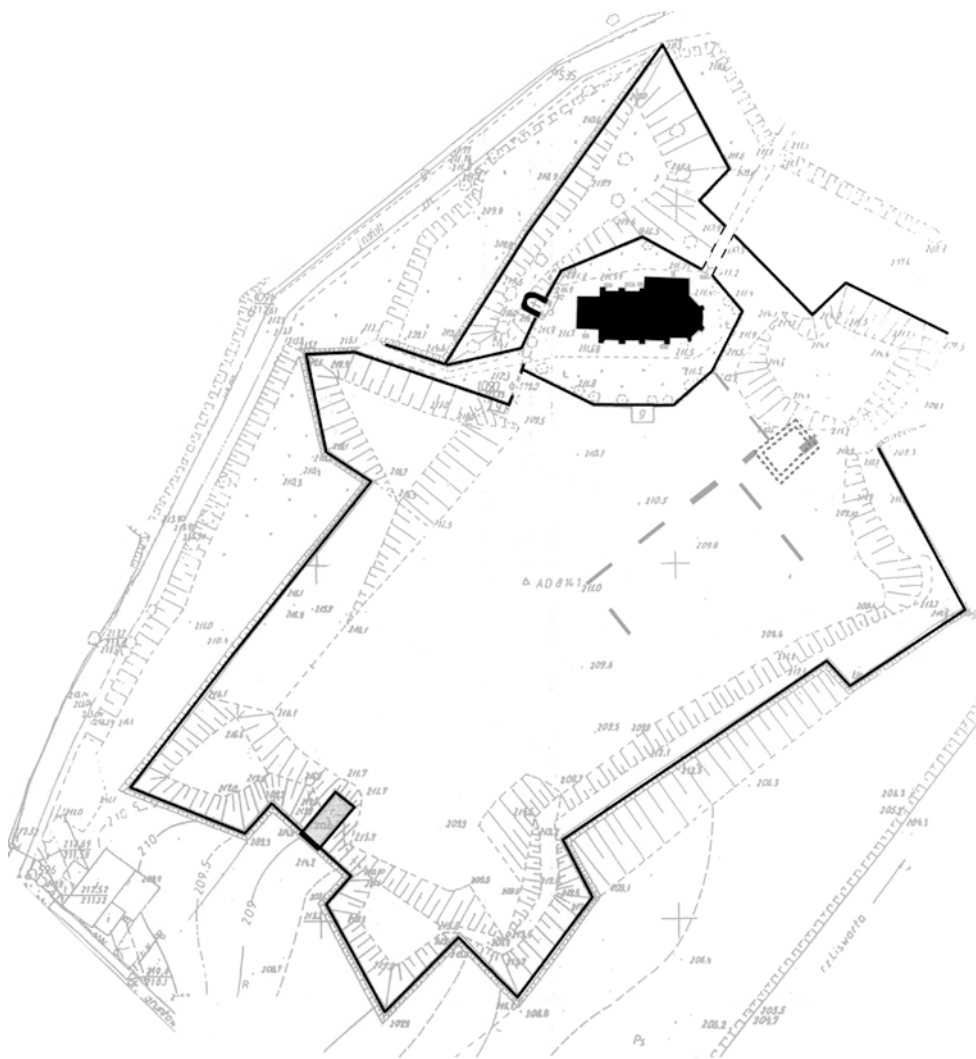
⁵ AGAD, ASK dz. III, Rachunki Nadworne 1, cz. I, k. 118.

⁶ R. Herman, *Co kryje zamek w Dankowie. Wstępne wyniki badań archeologicznych na zamku w Dankowie. Sezon 2014*, [w:] *Fakty i mity...*, s. 72-73.

⁷ T. Holcerowa, Danków, woj. katowickie, pow. kłobucki. Historia zamku opracowana w oparciu o kwerendę archiwalną i ikonograficzną, Kraków 1972, s. 14., mps. w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Katowicach delegatura w Częstochowie (dalej: WUOZ Częstochowa).

⁸ AGAD, Wieluńskie Grodzkie. Oblata, ks. 22, k. 18-192.

⁹ T.M. Janowski, *Danków nad Listwartą*, Kraków-Danków 1999, s. 67.

Ryc. 1. Lokalizacja wykopów archeologicznych na zamku w Dankowie (rys. R. Herman)

* * *

Badania archeologiczne, przeprowadzone w sierpniu 2014 r., miały charakter sondażowy, a ich celem było wstępne rozpoznanie nawarstwień w części obszaru otoczonego fortyfikacjami bastionowymi¹⁰. Działania skoncentrowano w sąsiedztwie jedynego czytelnego elementu świeckiej zabudowy zamku, czyli ruinie tzw. Domu Kasztelanowej, położonej na południowy-wschód od kościoła. Zakładano odkrycie śladów osadnictwa sprzed budowy warowni nowożytniej oraz ewentualnych pozostałości zabudowy z okresu funkcjonowania zamku bastionowego. Ostatecznie wykonano 10 wąskich wykopów o łącznej powierzchni 114,50 m² (Ryc. 1), obejmując badaniami północno-wschodnią część majdanu zamku¹¹.

* * *

W wyniku badań archeologicznych częściowo rozpoznano relikty tzw. Domu Kasztelanowej. Obecnie ruiny obiektu ograniczają się do jednej dłuższej ściany (północno-zachodniej), zachowanej do wysokości ponad 3 m (Ryc. 2 i 3). Układ nierówności terenu pozwala jednak odczytać jeszcze czworobok reliktyw¹². W zachowanej ścianie znajduje się ślepa wnęka naśladująca kształtem okno, wyrwa w murze, być może pozostałość okna, a także strzępia ścian skrajnych i działowej, dzielącej nierówno pomieszczenie na parterze. Zachowany mur wykonano z łamanych kamieni wapiennych z wyraźnie wyodrębnionymi warstwami wyrównawczymi. Jego grubość wynosiła pierwotnie około 1 m. Od strony wnętrza w ścianę wmurowano kilka cegieł o rozmiarze wyraźnie większym, niż wykorzystywane w murach kościoła oraz Bramy Krzepickiej. W ścianie

¹⁰ Prace badawcze na zamku w Dankowie zainicjował Niezależny Interdyscyplinarny Zespół „Badania Historycznych Miast i Zamków”, grupujący naukowców z dziedziny archeologii i historii. Tworzyli go archeolodzy specjalizujący się w badaniach archeologiczno-architektonicznych: Wojciech Dudak i Radosław Herman z Arch-Tech Sp. z o.o. oraz historyk Andrzej Kobus z Uniwersytetu J. Kochanowskiego w Kielcach. Ideą przyświecającą badaczom było przypomnienie środowisku naukowemu o niedostatku badań tej warowni, pobudzenie dyskusji o problemach ochrony jej pozostałości, ale także przeprowadzenie działań promujących zabytek i nauki historyczne w społeczeństwie. Szczególnie istotnym celem było uświadomienie lokalnej społeczności, jak wielką wartość ma zamek dankowski, dlaczego należy o niego zadbać, a także jaki drzemie w nim potencjał. Badania w ramach projektu pt. „*Twierdza Danków*” – wykonanie działań naukowo-popularyzatorskich przy ruinach zamku w Dankowie sfinansowane zostały ze środków: Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich: Europa inwestująca w obszary wiejskie w ramach działania: „*Wdrażanie lokalnych strategii rozwoju*” – mały projekt Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013; oraz Gminy Lipie i Arch-Tech Sp. z o.o. Wcześniejsze prace badawcze zamku miały miejsce w latach 70. XX w. W ramach badań fortyfikacji bastionowych wykonano wówczas kwerendę historyczną, badania architektoniczne oraz wykopy sondażowe. Zgodnie z tematem badań wykopaliska prowadzono głównie na terenie fos i wałów, a tylko jeden wykop ulokowano na majdanie przy Bramie Krzepickiej. Autorem badań był A. Gruszecki. Dokumentacja znajduje się w WUOZ Częstochowa.

¹¹ Trzy wykopy ulokowano bezpośrednio przy ruinie, a pozostałe na południe i zachód od Domu Kasztelanowej. Na pozostałym obszarze majdanu zamku przeprowadzono badania powierzchniowe.

¹² W dokumentacji archiwalnej z badań w latach 70. XX w. (WUOZ Częstochowa) znajdują się zdjęcia zamku wykonane na początku XX w. Na jednej z fotografii widoczny jest Dom Kasztelanowej w stanie znacznie lepszym niż obecnie. Istniały wówczas przynajmniej dwie dłuższe ściany na parterze budynku (druga ściana, była równoległa do zachowanej obecnie).

Ryc. 2. Ruina tzw. Domu Kasztelanowej. Stan aktualny – widok od zachodu
(fot. R. Herman)

Ryc. 3. Ruina tzw. Domu Kasztelanowej. Stan aktualny – widok od wschodu, czyli od strony wnętrza (fot. R. Herman)

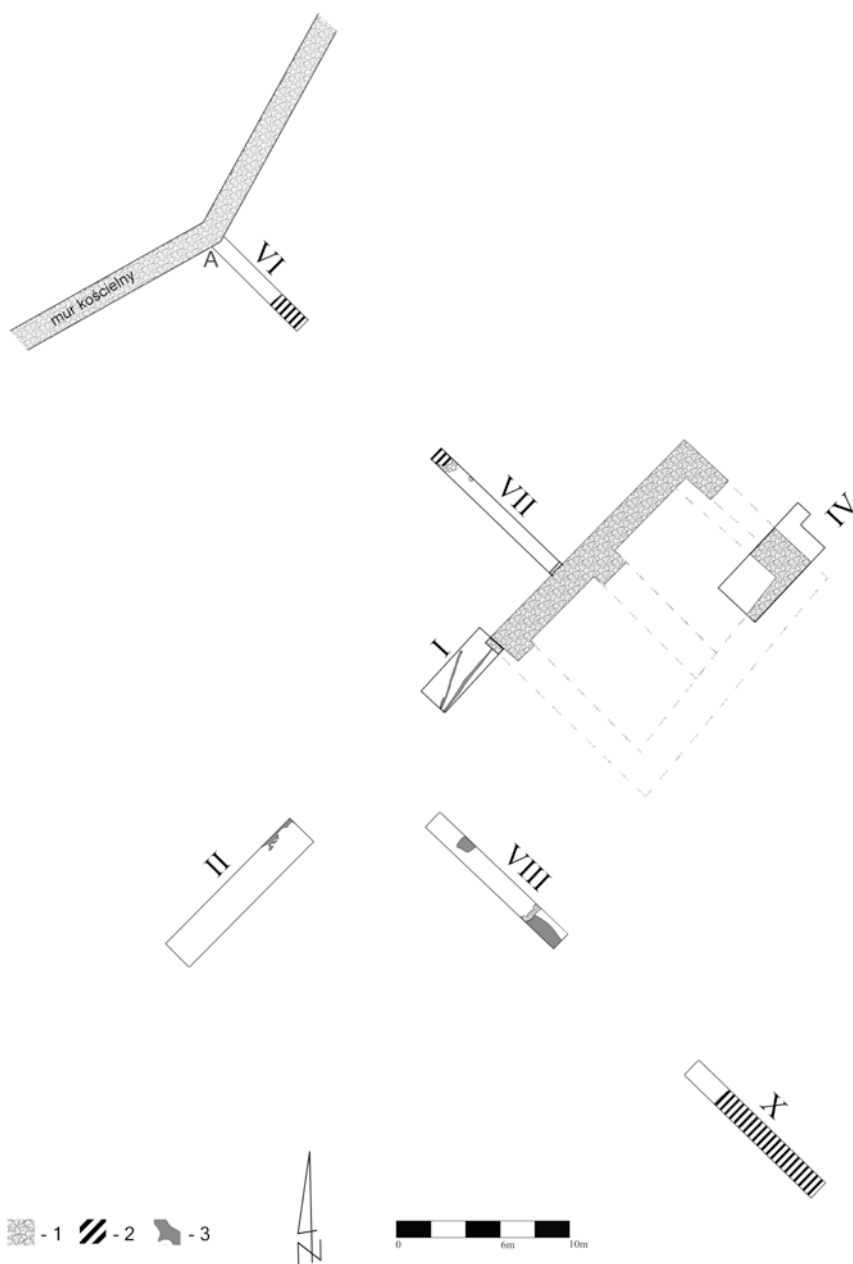

Ryc. 4. Zbliżenie jednego z wyróżniających się kamieni w ruinie tzw. Domu Kasztelanowej (fot. R. Herman)

tej znajdują się także pojedyncze kamienie z wyraźnie odmiennego rodzaju wapienia. Znajdują się one na jednym poziomie murarskim ponad wnękami, a wśród nich dwa największe przypominają wtórnie użyte elementy zdobione (?), co sugerują duże wyżłobienia utworzone na jednej ich powierzchni (Ryc. 4). Zweryfikowanie powyższych spostrzeżeń wymaga niestety ingerencji w ścianę. Zarówno charakterystyczne cegły, jak i wyróżniające się kamienie każą rozważać możliwość, że w budowni wykorzystano materiał z rozbiórki innego budynku. Teza ta wymaga mocniejszych podstaw dowodowych, które dać mogą wyłącznie wykopaliska archeologiczne. Do czasu przeprowadzenia weryfikacji, należy jednak dopuszczać istnienie w Dankowie lub okolicy murowanej budowli średniowiecznej lub z 1 poł. XVI w., stanowiącej ewentualne źródło materiału rozbiórkowego.

Przy ruinach budynku założono wykopy nr I, IV i VII (Ryc. 5). Częściowo odgruzowano wnętrze (Ryc. 6)¹³, odsłonięto koronę muru fragmentu ściany północno-wschodniej oraz zbadano przylegające do niej przypowierzchniowe warstwy ziemne. Stwierdzono, że fundamenty budynku wykonano z materiału analogicznego, jak w części nadziemnej. Grubość muru na poziomie gruntu wynosi (ściana NE) około 1,8 m. Budynek prawdopodobnie miał wymiary zewnętrzne około 11,5 x 15 m. Przy murach dostrzeżono obecność warstw związanych z ich destrukcją i budową, natomiast ani wewnątrz, ani na zewnątrz budowli nie odnotowano śladów wyraźnej warstwy kulturowej związanej z długotrwałym jej użytkowaniem. Na zewnątrz zaobserwowano tylko cienką warstwę próchnicy (piasku z domieszką mułków organicznych), która była słabo nasyczona zabytkami. Trudno uznać ją za dowód długotrwałego użytkowania terenu zam-

¹³ Eksploracja wykopu IV obejmującego wnętrze budynku nie została zakończona w sezonie 2014.

Ryc. 5. Plan wykopów archeologicznych eksplorowanych w sąsiedztwie tzw. Domu Kasztelanowej. Na rysunku oznaczono: 1 – konstrukcje kamienne i kamienno-ceglane, 2 – zasypane obniżenia terenu, 3 – obiekty ziemne zagłębione, A – lokalizacja grobu szkieletowego, I - X (cyfry rzymskie) – numery wykopów (rys. A. Ostalczyk)

ku. Zaobserwowaną sytuację można tłumaczyć na kilka sposobów. Jedną z najbardziej prawdopodobnych interpretacji jest usunięcie starszych warstw podczas oczyszczania lub wyrównywania terenu.

Zasób źródeł pisanych dotyczących omawianego obiektu jest bardzo skromny. Opis zamku w lustracji z 1768 r. mówi m.in. o murowanym, podpiwniczonym lamusie, który z dużym prawdopodobieństwem łączyć można z Domem Kasztelanowej. Jak wynika z tego opisu w XVIII w. budynek ten był już zniszczony, a jedynie w jego piwnicach przechowywano sprzęt i produkty przeznaczone dla karczmy. Obraz ten uzupełnia opis z połowy XIX w., a który brzmi: *Zamek Kasztelana [...] oddawn[a] już czas zatarł i w gruzy zamienił że obecnie i śladu ich nie masz, pozostała tylko w pobliżu murów rudera piętrowego murowanego domu, który tradycja za mieszkanie Kasztelanowej uważa*¹⁴. Jak z niego wynika, ówczesny kształt ruin pozwalał dopatrzeć się w lamusie budowli piętrowej.

Na obecnym etapie badań sądzić można, że wyróżniająca się w zabudowie zamku forma zrujnowanego budynku, budulec i technika wykonania, a także wymiary wskazują, że może to być relikw obiektu starszego od fortyfikacji bastionowych i kościoła. Być może należy go wiązać z wcześniejszą siedzibą właścicieli Dankowa, która mogła mieć formę średniowiecznej wieży mieszkalno-obronnej lub renesansowej „kamienicy”. Z braku odpowiednich badań nie jest obecnie możliwe określenie związku „Domu Kasztelanowej” z potwierdzoną w XVI w. stacją królewską¹⁵. Aby zweryfikować po-

Ryc. 6. Odslonięty narożnik w ruinie tzw. Domu Kasztelanowej.
Widok od południowego-zachodu (fot. W. Dudak)

¹⁴ A.A. Kosiński, *Miasta wsi i zamki polskie. Powieści i obrazki*, t. 3, Wilno 1851, s. 185-186.

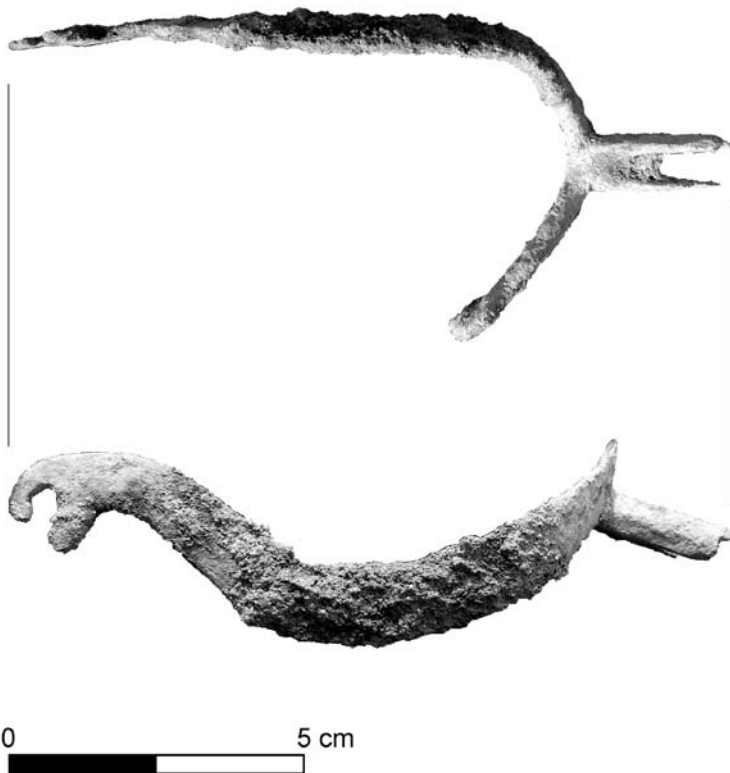
¹⁵ Wzmiankę o stacji królewskiej dr A. Kobus odkrył tuż przed opublikowaniem niniejszego artykułu, co nie pozwoliło na bliższe zbadania tego niezwykle ciekawego wątku. Autorzy serdecznie dziękują dr Andrzejowi Kobusowi za udostępnienie informacji o swoich najnowszych odkryciach.

Ryc. 7. Wybór monet znalezionych podczas badań na zamku w Dankowie. Monety z XV w.: A) denar Władysława Warneńczyka (?), B) denar Władysława Warneńczyka, C) półgrosz Jana Olbrachta. Monety z XVII w.: D) szeląg ryski Karola Gustawa Wazy, E) szeląg ryski Krystyny Wazy, F) obol cieszyński Elżbiety Lukrecji (fot. R. Herman)

wyższe tezy konieczne jest kontynuowanie badań, które określą precyzyjniej chronologię budynku, ale także uściślą jego formę. Nie jest bowiem wcale pewne, że czytelne dziś pozostałości na rzucie prostokąta, stanowią pierwotny i jedyny element budowli. Nie zostało nadal wyjaśnione dlaczego w Domu Kasztelanowej następuje tak znacząca zmiana grubości ścian (z około 1,8 m poniżej poziomu gruntu do około 1 m powyżej). Sklepienia piwnicy oprzeć można na znacznie węższych odsadzkach, więc, czy może to być ślad przebudowy (nadbudowy) starszego obiektu o grubszych ścianach? W północnym profilu wykopu VII dostrzeżono przy licu ściany pozostałość po wypełnionym gruzem wkopie młodszym względem muru, jednakże bardzo mały obszar obserwacji nie daje prawa do łączenia go ze śladami przebudowy budowli. Kwestie te wyjaśnić mogą wyłącznie dalsze badania archeologiczne.

Podczas badań w otoczeniu ruin Domu Kasztelanowej wydobyto zabytki ruchome, wśród których niektóre przedmioty metalowe mają precyzyjnie określoną chronologię. Taką grupę stanowią zidentyfikowane monety: dwa denary Władysława Warneńczyka (1434-1444), denar Kazimierza Jagiellończyka (1447-1492) oraz półgrosz Jana Olbrachta (1492-1498) (Ryc. 7). Interesującym zabytkiem, gdyż łączonym z przedstawicielami warstwy rycerskiej, jest też fragment ostrogi średniowiecznej z gwiaździstym bodźcem. Mimo złego stanu zachowania można identyfikować ją z odmianą F,

Ryc. 8. Ostroga średniowieczna znaleziona podczas badań zamku w Dankowie (fot. R. Herman)

występującą od poł. XIV do poł. XV w.¹⁶ (Ryc. 8). Ponieważ przedmioty te nie zostały znalezione w nawarstwieniach bezpośrednio związanych z ruiną Domu Kasztelanowej, nie mówią bezpośrednio o czasie powstania tej budowli, mogą jednak wskazywać na użytkowanie terenu zamku w średniowieczu. Potwierdzają to obserwacje dokonane już w latach 70. XX w., kiedy to przy Bramie Krzepickiej odsłonięto nawarstwienia starsze od budynku bramnego, określone jako średniowieczne¹⁷. Brak podobnych nawarstwień w innych badanych miejscach zamku może świadczyć o przekształcaniach terenu w późniejszym czasie. Trzeba jednak mieć na uwadze, że zabytki średniowieczne mogły się dostać na teren zamku w okolicznościach nie mających związku z siedzibą rycerską.

* * *

Interesujących obserwacji, mogących wskazywać na użytkowanie terenu zamku przed budową warowni bastionowej, dokonano w wykopie VI, przy murze otaczającym kościół. Pod jego fundamentem odkryto część grobu szkieletowego o cechach typowych dla grobów chrześcijańskich: układ szkieletu na wznak, na linii wschód-zachód, z głową po stronie wschodniej. W jamie grobowej nie odnaleziono żadnego wyposażenia, które ułatwiłoby określenie chronologii pochówku. Jediną wskazówką była względna relacja stratygraficzna grobu z fundamentem muru ogrodzenia kościelnego. Pochówek nie został zniszczony podczas budowy muru, gdyż poziom posadowienia fundamentu znajduje się ponad zachowanym szkieletem. Wynika z tego, że grób wykonano przed budową obecnego ogrodzenia kościelnego, być może nie zdając sobie sprawy z istnienia pochówku. Jest to bardzo ważne spostrzeżenie, gdyż dokumenty archiwalne wskazują, że ogrodzenie kościoła powstało najprawdopodobniej wraz z obecną świątynią. Całość w drugiej tercji XVII w. ufundował kasztelan krakowski Stanisław Warszycki¹⁸. Istnienie wcześniejszego cmentarza na miejscu obecnego kościoła, zdaje się potwierdzać wizytacja kościelna z 1668 r., opisująca nowy kościół i jego otoczenie jeszcze przed konsekracją. W dokumencie tym uwagę zwraca fakt, iż na terenie utworzonego przykościelnego cmentarza znajdowało się murowane ossuarium¹⁹. To z kolei wskazywać może, że podczas budowy kościoła i muru kościelnego natrafiono na liczne kości ludzkie z wcześniejszych pochówków, które wymagały odpowiedniego miejsca do ich złożenia. Połączenie odkrycia grobu w wykopie VI z informacjami ze źródeł pisanych, pozwala sądzić, że na terenie zajęтым w XVII w. przez murowany kościół, już wcześniej funkcjonował intensywnie użytkowany cmentarz. Do czasu zakończenia badań nie wiadomo, czy cmentarz ten był związany z najstarszym kościołem XIII-wiecznym,

¹⁶ S. Kołodziejski, *Les éperons à molette du territoire de la Petite Pologne au moyen Age*, [w:] *Memoires archeologiques*, Lublin 1985, s. 161-179.

¹⁷ A. Gruszecki, Sprawozdanie z badań terenowych architektoniczno-historycznych przeprowadzonych na zamku w Dankowie w roku 1975, mps. w WUOZ Częstochowa.

¹⁸ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 6: *Województwo katowickie*, red. I. Rejduch-Samkowa, J. Samek, z. 7: *Powiat kłobucki*, Warszawa 1963, s. 4.

¹⁹ Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Wizytacja archidiakońska oficjalatu czyli terytorium wieluńskiego 1668-1669, sygn. AAG 7, s. 101-103.

czy może nieco młodszym, ale starszym od obecnego, np. z czasów rodu Rogowskich²⁰. Stwierdzenie istnienia starszego cmentarza na terenie przykościelnym pozwala z nadzieją patrzeć na poszukiwania w tym rejonie. Jest to obecnie jedyne miejsce w Dankowie, gdzie istnieją mocne przesłanki do lokalizowania śladów średniowiecznego ośrodka osadniczego i świątyni.

* * *

Twierdza dankowska w kreacji XVII-wiecznej była przedmiotem badań naukowych ale wyłącznie w zakresie fortyfikacji. Nie analizowano kwestii zabudowy rezydencjonalnej z tego okresu. Badacze doszli wówczas do wniosku, że nieregularność narysu fortecznego wskazywać może, że fortyfikacje wzniesione przez Stanisława Warszyckiego, kasztelana krakowskiego, opasywały istniejące wcześniej zabudowania²¹. Przedstawione wyżej wnioski dotyczące ruin Domu Kasztelanowej potwierdzają zatem wcześniejsze opinie. Warto jednak zauważyć, że zabudowę zamku nie tworzył wyłącznie obiekt, który w XVIII w. nazywany był lamusem. W przytoczonym wcześniej opisie lustracyjnym z 1768 r. zanotowano: *w środku dziedzińca piwnica druga stara snopkami poszyta zła*. Można sądzić, że była to pozostałość po nieistniejącym budynku, niekoniecznie murowanym, ale podpiwniczonym. Budynek ten pełnił mógł funkcje siedziby pańskiej – dworu szlacheckiego. Do takiego sądu skłania opisana zawartość owej piwnicy, na którą składały się m.in. przedmioty pasujące do wyposażenia dworskiego kredensu. W piwnicy tej znajdowała się też znaczna ilość okien, które mogły być wyjęte podczas rozbioru budowli²². Opisy te warto połączyć z lapidarnymi, starszymi wzmiankami dotyczącymi zabudowań zamkowych. Najstarsza z nich pochodzi z okresu pobytu w twierdzy członków dworu królewskiego w 1657 r. Zaznaczono w niej, że w Dankowie znajduje się dobrze ufortyfikowany „zamek z drewna”²³. Nie można mieć wątpliwości, że informacja dotyczy głównego budynku na terenie otoczonym fortyfikacjami, czyli siedziby właściciela. Drugi opis pochodzi z relacji, podróżującego po Polsce w 1671 r. Ulryka Werduna, który przejeżdżając przez Danków zanotował m.in., że zamek *wewnątrz zaś ma liczne obszerne zabudowania, pomiędzy innymi także wysoki parafialny kościół*²⁴. Autor zapisu prawdopodobnie widział twierdzę tylko z zewnątrz, więc oprócz wysokiego kościoła, spoza fortyfikacji dostrzegł tylko dachy innych budynków i dlatego nie mógł ich dokładniej opisać.

Z przywołanych skąpych informacji dowiadujemy się, że na zamku dankowskim w okresie potopu szwedzkiego i niedługo po nim nie było murowanego pałacu, okazałej magnackiej siedziby właściciela. Jego rolę pełnił budynek drewniany, określony „zamkiem”. Niestety podczas badań wykopalisk nie natrafiono na ślady wzmiankowa-

²⁰ Więcej na ten temat W. Dudak, op.cit., s. 45-46.

²¹ A. Gruszecki, *Bastionowe zamki w Małopolsce*, Warszawa 1962, s. 155 i nast.; L. Kajzer, S. Kołodziej-ski, J. Salm, *Leksykon zamków w Polsce*, Warszawa 2001, s. 151.

²² AGAD, Wieluńskie Grodzkie. Oblata, ks. 22, k. 189.

²³ B. Kubicka-Czekaj, *Częstochowa i jej okolice w listach sekretarza Marii Ludwiki Piotra Norwesza*, „Ziemia Częstochowska” 1990, t. 17, cz. 1, s. 15, za: T.M. Janowski, op.cit., s. 14.

²⁴ K. Liske, *Cudzoziemcy w Polsce*, Lwów 1876, s. 124.

nych piwnic lub innych pozostałości pałacu drewnianego. W wykopach VIII i X, ulokowanych na południe od Domu Kasztelanowej odsłonięto fragmentarycznie jedynie wątle relikty nieokreślonych, raczej nietrwałych budowli lub innego zagospodarowania majdanu. Ich pozostałościami były wąskie gruzowe podwaliny, smugi próchniczne w piasku oraz ślady obiektów ziemnych – piwniczek lub jam innego przeznaczenia. Mały obszar obserwacji nie pozwala stwierdzić jaki układ tworzyły odkryte ślady, ani z jakich budowli pochodzą. W wykopie X, najbardziej wysuniętym w stronę rzeki zauważono ponadto układ warstw, który może wskazywać, że przed budową fortyfikacji bastionowych, obszar nadający się do osadnictwa był mniejszy i częściowo sztucznie ukształtowany. Podobnie w wykopie VI, w części wschodniej dostrzeżono wyraźne obniżenie, przypominające płytką fosę²⁵. We wszystkich wykopach zaobserwowano brak kumulacyjnej warstwy użytkowej. Zjawisko to świadczy najprawdopodobniej o zniszczeniu wierzchnich nawarstwień ziemnych po zakończeniu funkcjonowania zamku, np. poprzez uprawę roli na terenie majdanu. Mimo wtórnego zubożenia warstw we wszystkich wykopach, a także na terenie je otaczającym odkryto zabytki pochodzące z XVII w. Wśród nich najlepszymi „datownikami” są monety. W zbiorze znajdują się popularne szelągi Jana Kazimierza, ale także Krystyny Wazy, Karola Gustawa i Zygmunta III oraz obol cieszyński Elżbiety Lukrecji (Ryc. 7).

Bez dalszych badań w kwestii formy zabudowy zamku w Dankowie zdani jesteśmy na domyśle. Niewątpliwie jednego z najbogatszych magnatów w Rzeczypospolitej, kasztelana krakowskiego Stanisława Warszyckiego stać było na budowę murowanej rezydencji magnackiej na skalę zamku Krzyżtopór, czy Wiśnicz. Także wielkość wzniesionych w Dankowie fortyfikacji pozwalała na umieszczenie w ich obrębie wspaniałego pałacu w typie *palazzo in fortezza*. Tego rodzaju rezydencja chyba jednak tutaj nie powstała, choć być może była zaplanowana. Pamiętać należy, że w Dankowie zapewne istniał już pałac drewniany, wzniesiony być może przez ojca lub stryja słynnego kasztelana, a także murowany budynek, być może już wówczas użytkowany jako lamus. Ponadto z zabudowy niemieszkalnej źródła wspominają kuchnię. Istniejący drewniany pałac zapewne umożliwiał wygodne mieszkanie, dlatego nie spieszo się z budową nowego. W pierwszej kolejności podjęto prace fortyfikacyjne, które obejmowały obszar na tyle duży, żeby pomieścić starsze budynki oraz planowany, zapewne na osi Bramy Krzepickiej, okazały pałac wraz z odpowiednim otoczeniem. Przypomnieć wypada, że powszechnie przyjmuje się, iż fortyfikacje wzniesiono około 1632 r. Data ta zbiega się w czasie z przejściem w 1636 r. przez kasztelana krakowskiego, Stanisława Warszyckiego, pałacu w Pilicy, zbudowanego w 1610 r.²⁶ Przypuszczać więc można, że kasztelan uznał Pilicę za lepsze miejsce na swoją główną siedzibę, dlatego dokończył lub tylko zmodernizował bastionowe fortyfikacje wokół pałacu pilickiego, a następnie w nim zamieszkał. Budowy magnackiej rezydencji w Dankowie być może więc nie ukończono, a śladem rozmachu planowanego zespołu pozostały unikatowe fortyfikacje oraz okazały kościół.

²⁵ Niestety nie udało się dokończyć badań w wykopie nr X – najbardziej wysuniętym na południowo-wschód. W wyniku deszczu nastąpiło oberwanie profili i zasypanie wykopu uniemożliwiając eksplorację.

²⁶ L. Kajzer, S. Kołodziejski, J. Salm, op.cit., s. 382.

Results of excavations of the castle in Danków on the Liswarta river

Dankow appears in the pages of history at the beginning of the 13th century. The town was once situated on the trail leading from Sieradz to Kraków, on the border of Little Poland, Silesia and Great Poland, at the crossing of the Liswarta River. Danków was probably owned by the Rogowski family in the 14th century, and by the Kobylański family in the 16th century. In the 17th century, the new owners, the Warszzycki family, had their residence here and raised bastion fortifications that remain to this day.

Archaeological research on a survey carried out in 2014 aimed at a preliminary determination of layers in the fortified bastion. Activities concentrated on the only apparent element of secular building in the castle, that is the ruins of the so-called Castellans House. The results of the partial investigation suggest that it may be associated with residential buildings that existed prior to the construction of the fortification. A skeleton burial, discovered in the wall surrounding the church, may confirm hypotheses about land use predating the castle's fortress. Combining the discovery of this tomb with information from written sources, this article suggests that the area occupied in the 17th century by the current church already functioned as a cemetery that might be associated with an older, perhaps medieval, temple. The preliminary research gathered a collection of movable relicts, the oldest of which dates from the 15th century. The area covered by the study does not ascertain any presence of cultural layers associated with the operation of the castle. Presumably these were destroyed during levelling and agri-technical works.

Translated by A. Bentkowski